

Wōchā Mwōchā kù Abīehō

Title page

Illustrations by Mr. B. C. Onah and others

Prepared by the Yala Literacy Team:

Mr. Joseph Ajima.

Mr. Anthony Okache

Mr. Ron Merritt

P.M.B. 101, Ogoja, South-Eastern State

Nigeria

This Primer is the post primer for the series of six primers in the Yala language.

Many Yala literates, teachers, and others have given valuable assistance In preparing these books particularly in editing the materials

The Purpose of this Primer

This book is designed to be used in the first year of Yala primary schools

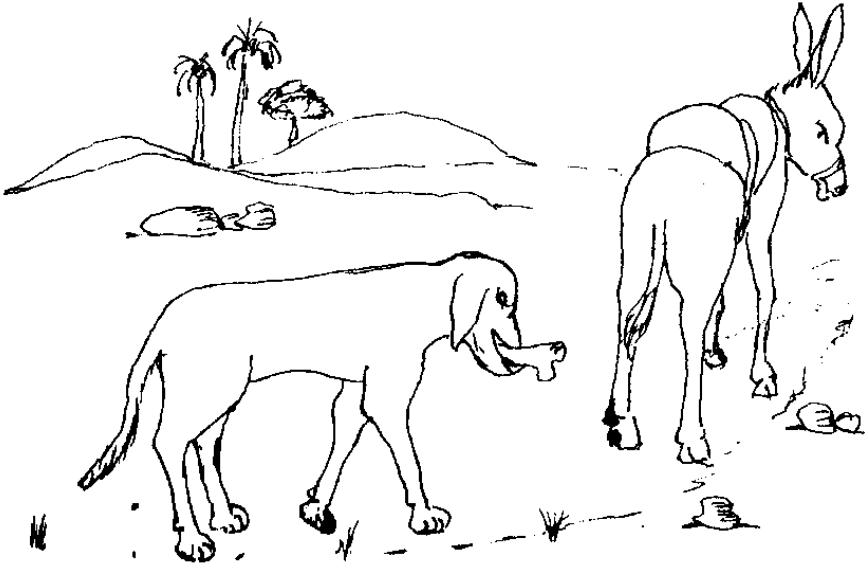
This book is also intended for use in adult education classes.

Wōchā Mwōchā kú Abīehō

Yoō Bála Wɔnya Yī Èbè

Yoō bála wɔnya yī èbè ré lɛya.

È tū òchī yī ɔcha la ɔyɔye.

Èbe oligbigbò nīi è ye ganyò ànɛ.

Òchī yī eyɛ de ngmà gbaje la ɔyɔye.

È nyō la obūrōōchī yī eyε ɔlāā.

Wōnya yī ebé tū ihó yī ebé mwεbe.

Ó de ihó ɔlāā wā che la agbīihi.

È ye má la ɔpōpū chíí má,

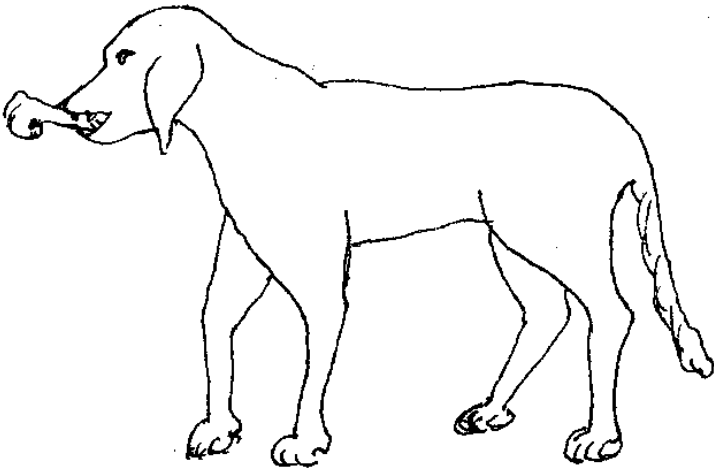
È de kpó kú lēmiye.

Wōnya yī ebé práa tū la áchi la oróōré.

Ó í de abō gwō ojōré yī agbīihi wé ní.

Yoō í chí ré áchi me ní.

Ó í gbáa ē bí ihó me ní.

Ukpokú kátà nī ò de hrà la angūu àné.

Lemiye i chī bī ò lehi nì.

Ò de ukpokú pla rè.

Ò i chī tú ò ga ikpāarò nì.

Yoō de kú lemiye òlamu òlamu.

Wənya yī ebè rè àchì de jē ò mè.

Ò nū lipù bāa ajè mǎ.

Yoō ba ọ ojōrè yī agbīihi.

Ó ka ọlọ gè bī kō ojōrè yī agbīihi

de anú gε/.

Ọlọ chí bī yε aà ē rē áchì mé.

Wónya yī ebé ọya anú, ọlọ gè chùchúu!

Wónya yī ebé ka ojí nīi ọlọ í bī

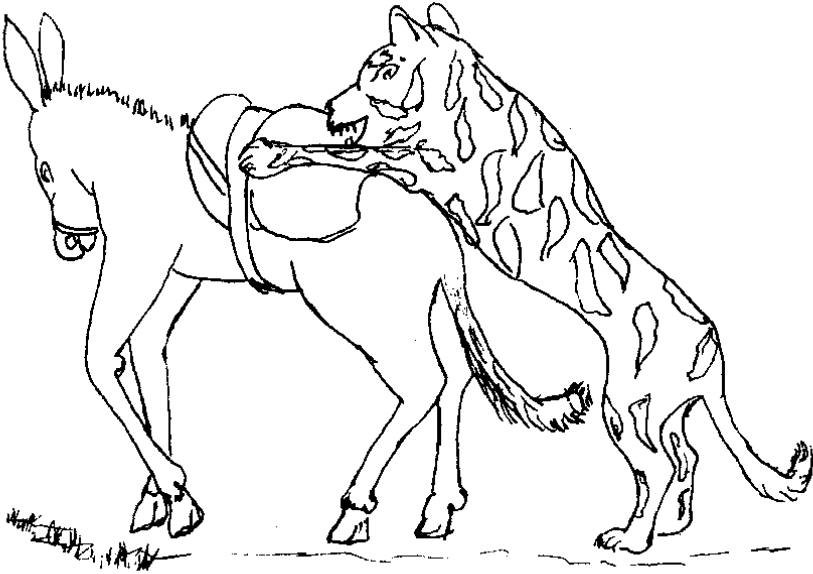
iyī ọlọ ní?

Ó ka anọlọ í ē bī ihò mε ní.

Ọlọ chí jóókū ingwó.

Wónya yī ebé ka anọlọ yá ọlọ áne?

Ojōrè ọlọ í gè ē jē anú ní.

È ye mà la ɔp̄p̄ū chii mà,

E wā gè gbaje ga okóo yī lɛkpa ɔhá.

Yeje gbo afrɔ ye amu mè.

Ò rē puu che wɔnya yī ebè ɔgu.

Wɔnya yī ebè ye amu ē dē hī yoō mè.

Yoō ɔ́nɛ́ anú, ɔ́lɔ́ gɛ́ tú wā gɛ!

Yoō ka anɔ́lɔ́ í yɛ abɔ́ɔ ní.

Ōche oré ojōré lōri yī ɔ́lɔ́ gɛ́

nu unu lōri yī ɔ́lɔ́ kpáa.

Ōlɔ́ gɛ́ rɛ brii.

Yoō de gwá ɛnya hī wɔ́nya yī ɛbɛ́.

Yɛjɛ de wɔ́nya yī ɛbɛ́ kú rɛ́.

Wɔ́nyɛ yī ɔ́jā í lɛ ɔ́piyabuna ní.

Yenū Bála Olomúkpe

Olomúkpe ga woté otótá.

Ó bī olóbahe bála úkpā.

Ó chē ga lekpa chā má, ó má ikpó

yī yenū yēmēmē.

É ē gōga gaā gé ē gwá yenyi.

Yenyi re abó la útu yī ochi chā.

Olomúkpē piya tréba la útu yī ochi oláā pii.

Igbó nī ó bá má chii má, ó má wá opōpē.

Yenū ye amu mē.

È de yenyi gwà wàà mà, è de wàkpà
yī èbè yī wā gba tréba.

È de pīya āchēēche ɔpɔpē.

È pīya yī lihī tū ikpò bāla āchēēche.

Olomúkpē tréba abóó kpóó ē má wā.

È pīya lihī cháchá ɔjā yī wā.

**Ɖle omúkpē ngmá yeche gé de wɔkpá
yī yenū ɔhá wī.**

**Olomúkpē ngméeshe gé de wɔkpá
yī yenū ɔhá wú.**

**Wɔkpá yī yenū nīi hi ɔ ɔtū
káká má ne.**

Ó de nāa tréba la lɛkpa.

Ó ka éle gé ē yá kaná íche kpáa má?

Anóló hō amu gé ē má éle íche.

**Olomúkpē gbáa pīya tá léba abóó ē
gbeyī yī wā.**

È cha kwe kwe kwe ye amu mè.

Olomúkpē tà lèhú bà aje gbáá.

Ōnyɔnyɛ ē wú wɔkpá yī nū ru.

È gè de ru má, é ē de ē pīya ebé ɔpōɔpē.

Yenū ūkpóhe í má wɔkpá yī nū gɛ ní.

Aɛnè yī nū gālá bála anú.

È í má ɔ ní.

Ó í jé ɔkɔ gɛ ní.

Aɛnè yī nū ka aɛle gè ē pīya hī ɔlɔ/.

È hè ibi kadō kadō pīya hī ɔ.

Ó de yá re la wɔkpá yī ɔchēɛche la iyē.

Ó dē, ó dē, ó í wú lēgba ní.

Olomúkpē ngmá hē ̄ gbegbele.

Ó che ́ ikpó ka ́lọ - ojí nē?

Ó í yē gē ē chē ka ní.

Olomúkpē ka ́lọ gē ka de anú jí.

Anọlọ í gē ē ka lelēlā de ́chōche ní.

Dyí ácháānyā ka anọlọ - ebé nē.

Anọlọ - yenū nē.

Wákpá yī anọlọ pīya bí.

Olomúkpē ́lọ má ́lọ?

Olomúkpē ka ́lọ gē ē bláa anú?

Yenū ka anọlọ í gē ē bláa ́lọ ní.

Ólò gè ē chà anù echà.

Olomúkpē ka ólò gè íchāhá íchāhá.

Yenū ka ólò ɔnyā yī ólò bée?

Olomúkpē ka anólò í gè ē chē ní.

Ó de chē bēēnē.

Ó ka anólò gè ē blāa ólò.

Óbū anólò gè ē yá kaná ge!

Otú odwōbi ólò chī bī anù re má à ne.

Ó de pīya ɔnyānū bēēnē.

È tū ikpó cha wā la wólé la wōkā wōkā.

Āche che ó ikpó ka ólò wú ɔnyā?

Ó de chē.

Ólò wú bŭ la abà?

Ó í chē ka ní.

Ó de tá ɔnyā yī nū wɔlé léba kpáa.

ɔnyā onīpīpē bláa anú gbaje la leyí igwò.

Ó ma ayí ahú età de ó.

Angrō cháchá nɛ.

ɔnyā ɔrāarāa í ma ɔyí ní.

Īchāhā ɔnyā ɔrāarāa rá émwō de
ɔbúūnū.

Ó ka anólò da ólò óbe yī úkúrò.

Ó de émwō gwá cháchá.

Émwō wīya ó gbáá.

ɔnyā yī nū ɔrāarāa lá ó wōkā bēēnē.

Ó ka ọ́lọ́ ọ́tu wú ọ́nyá nūmá bú la abá/?

Olomúkpē ka ọ́nyá ọ́lǎǎ ọ́lọ́-yenū nẹ.

Ọ́lọ́ i-ṣchēēche ní.

Ōchī de bú hwa, ọ́lẹ omúkpē pīya yī yerō.

Ōchī de bú hwa, olomúkpē pīya yī yerō.

Ayi yī nū tū ikpó bála anú ga yerō áne.

Anyā yī nū gblāa amu la wólé.

Ọ́nyá ọ́rǎarǎa bú la apō la ọ́mepa bēēnē.

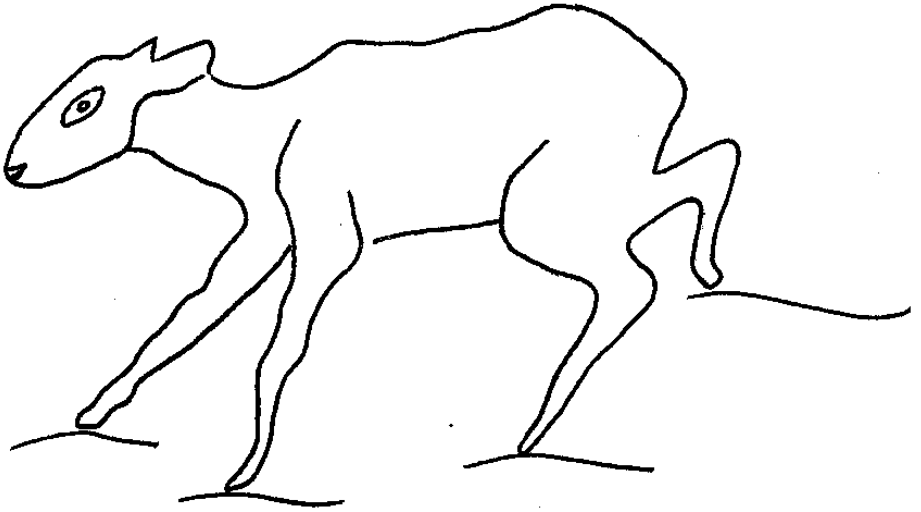
Ó práa anú echá ka ọ́lọ́ ọ́tu bú la abá?

Èbèbè la èbè ọ́lọ́ gè ē ka elā tǎa anú?

Ọ́lọ́-yenū kèè níi ọ́búyī anú ọ́lọ́ ē

ngmò má nẹ.

Ọ́lọ́ ọ́tu bú la abá gè che?

Ólò gè ga amu hī anú ɔyi yī

ɔchwōlé ikpī !

Ɔnyā onīpīpē kóókū hō abòò ē

má yémá ji bēēnē.

Ó nīichō ga okwihi yī wólé.

Ó hu arú yī ebé yī nū, ó de ru.

Ó de pīya yenū ɔpōpē.

Ó pīya kpátà la enya chrò

ga yerō yī ɔbúūnū.

Ó mà ayi yī nū mà, ó pīya otriihi

kpátà drá ɔnyɔnye.

È de pīya yenū chichi.

Ɔbú yī nū ka ɔlɔ gé hwɔɔ hwɔɔ!

Èle gé kú chiye óbū, ɔlɔ - oji ne?

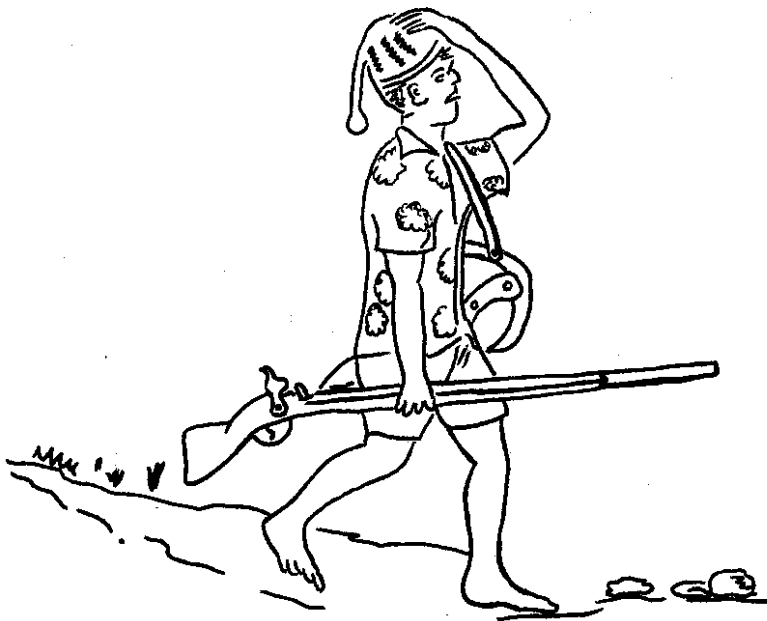
Ɔnyā yī nū ka ɔlɔ gé íchāhà íchāhà.

Ɔnyā yī ɔlɔ de anú nū mè.

Ɔlɔ gé hō lehi.

Anú ɔlɔ ka gbàa gbàa!

Olomúkpē cha wā la wólé la

lẹgba la okóo.

Ó ka ọnyā yī anú yī wólé ọlọ gè pīya!

Ọlọ de anú ngmó mē.

Anọlọ i gbáa má ọyi gẹ ni.

Ó de ọnyā yī wólé nū.

Ọlọ de ọnyā yī anú nū ànẹ.

Ɔnyā yī nū de ihó kpó yeno puu.

Ɔbáyū nū de kū wɔgba.

Ó i chē ka elēlā yī lipú yī nū

de ɔchɔche ge ní.

Ó ka yànya ɔlɔ ē bīya wɔlé.

Uchē Bála Ugūbahe

Íchiche òhá, lemiye yá uchē.

Uchē ka òyi yi anòlò gè ga wólé.

Ólò gè gāa gè kwògu yī ojōrè

bī wā.

Dyi yī uchē piya ɔpɔɔpē ga wɔlé.

Ó háábō daa ga aje.

Ó kóó la ɔyi yī ugūɔbahe.

Éné yī ugū í ka lelēlā ní.

Ó má ɔ kpɔɔ ɔjā yī nū.

Dyi yī uchē piya la ebé ga wɔlé.

Ó cha mà, éné yī nū hīya anú.

Ó ka ọ́lọ́ ibú darigbékē ọ̀yí yī anú!

Ọ́lọ́ cha m̀é/?

Ó de chē.

Éné yī nū che ọ́ ikpó ka, ebe

ọ́lọ́ lẹ kaná?

Éné yī ugū nūmá ọ́lọ́ ka kaná?

Kēé, ọ́lọ́ í hō la wólé ní?

Ó ka éné yī ọ́lọ́ hō abọ́ọ́ kaa.

Ọ́lọ́ í yá kwiyo ní.

Ọ́lọ́ rẹ abọ́ọ́ ē mà anú chòchò jí.

Uchē ka ọ́lọ́ gè họ́ọ́!

Ọ̀yí ọ̀che ligbó ligbó!

Ólò de kù, èné yī òlò í ka elēlā ní?

Uchē ka òche òlāā, òlò la
uhuhwi.

Ólò bī lelā òhà abòò la ūkpõtū.

Nēni òlò gè ka lelā òhà.

Ọyi yī anú, òlò gè chihihí la

ọyi gè de òlò.

Anú òlò í tū okóo ní.

Ɔtōchikpōkpō ọ́lọ ka lelā yī lipú

ọ́lọ ga iyī yeche.

Anọ́lọ í jé ūkpōtū yī ọ́lọ ní.

Ɔyi yī anú ọ́lọ gé kwọgu yī ojōré

ọ́hà bī wā.

Ɔyi yī nū pīya ọ́pōpē ga wọlé.

Ò de ɔyi yī ugūɔbahe kū la aje de ɔ.

Ò pīya abō kpátà kóò la ɔyi

yī ugū ɔlamu.

Èné yī ugū cháchà ga mà,

cháchà ga mà la ohwée la ohwée.

Ɔyi yī uchē pīya la anú kpóó.

Ò gbaje ga wólé la ebe yī wā/

Èné yī nū che ɔ ikpó ka, ebe ɔlɔ

le kaná ge?

Ò ka ebe ɔlɔ hwɔhi.

Ènya ɔlɔ jē anú gbàá.

Èné yī ɔlɔ nū anú ènya la ohwée ohwée.

Anɔlɔ ga pīya kpóó.

Ène yī uchē ka ebé oróōré ọ́lọ́ bī má àné.

Onūmá aélé gé ré má ọ́lọ́ gé ē ba aá

la lipú.

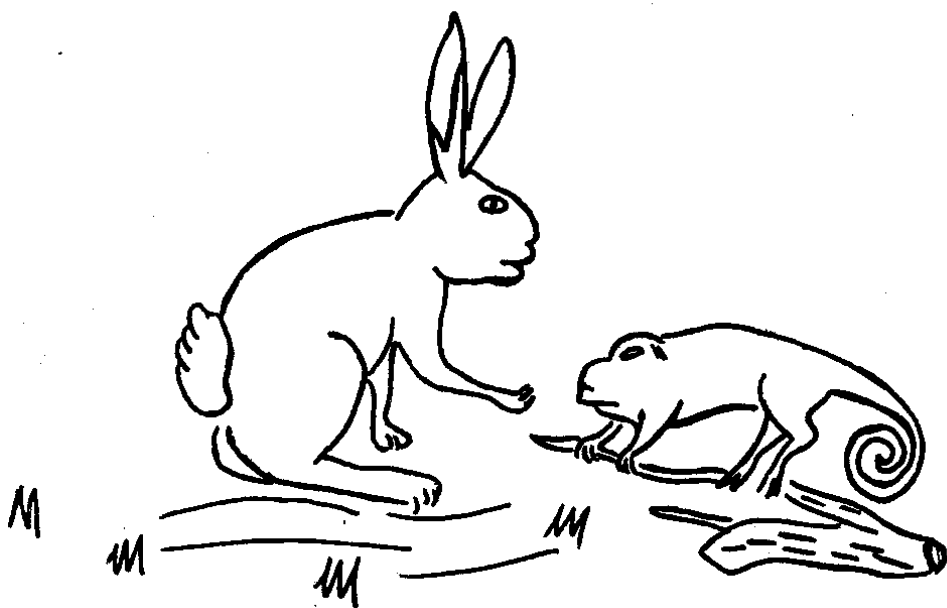
Wúchē yī ọ́lọ́ nīi uchē bála wọ́gọ́ í chē

nāa ọ́yí yī ugū́bahe ní àné.

È ka aélé í jé ūkpótū yī ọ́lọ́ ní.

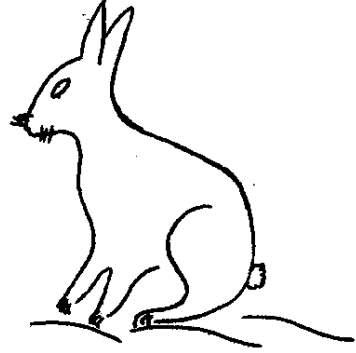
Ọ́lọ́ bī lélá ọ́hà la ọ́tū abọ́ọ́.

Ṓche ika lélá la okóo ní ọ́lọ́ le uhuhwi.

Yarinyányā kù tà bū wā.

Ò ē de ré cháchá.

Lemiye í chī bī ɔga lēhi ní.

Ò í jé lɔkɔ nīi ò gé ē yà mà ní.

Íchiche ɔhá, ɔga ganyō.

ɔnyā ɔláā he wɔnà re abɔɔ ē ré.

Abahi ohu yenyi mu ɔrō.

Èbé yī yεche mu ɔrɔ̄ kpáa.

Ɖnyā ɔláā de wɔná ré cháchá.

Ó de hī líkpō ūkpóhe kátá.

Ɖga ka líkpō ūkpóhe ɔláā pii má,

anólɔ bála ɔlɔ gé ē ye áne.

Ɖnyā ɔláā de líkpō ɔláā ku ɔrɔ̄.

Ó kpò abahi che ɔ̄ lehú chwānyī.

Igbó nīi ó bī ɔ̄ ye gāa okóo má,

ɔga kóò la wɔná ɔláā ɔpɔɔpē.

Ó rē la anú ga áchi.

Ó bu lēgō de wɔná nyi.

Ó ka wóná òlò gè chùchùu!

Ichì òlò jē anù lèhù yī òlò.

Īchī ɔmetà, òlò gè bū.

Īchī ɔmetà, wóná bū tii re abòò.

Wóná de jē.

Ó wá la abahì la lèhù chàchá.

Ōga wā la wólé gè de ɔna tà.

Ó ka òchòche òlò gè ée ga ga àchì

ɔlàā gè nì kòò!

Èbè okw òcheòòche tū abòò!

Āche de kpò tū uhwi yī àchì ɔlàā bēēnē.

Wɔnà de pīya la oróōré mà, ɔga ē ye

la ɔchī , ye la ɔnē la oróōré.

Íchiche ɔhá, yáchichi ɔnyā yī ɔga

ku ɔbūū la útútu ga áchi.

Ó de εbe oré ojōré yī ɔga pīyē.

Ó pīya chóchó wā la wólé.

ɔga í mà ɔ ní.

Ōchī ɔmεpa, ɔnyā yī nū bōbū ga áchi.

Ó bī obribri ɔnōkōkū.

Ó de wɔnà ngmláa cháchá la ichō.

Ó mu obribri jìgbáá wā la ichō.

Ó ka anóló í gé ē wā mōchī mōchī mε ní.

Ó de ɔjā yī nū kú kəkɔ gè tá lèba.

Ɖga ɔljā i jóókū ní.

Lemiye chī bī ɔ ɔga lèhi ge ni ma.

Ó hòpē la wóná la ɔmōmlɛ.

Wóná de hī ūkpóhe kátá.

Ó chī che la ábō yī ogō yī nū petee.

Ɖga ka anólɔ gè ē de ɔláā ngmláa.

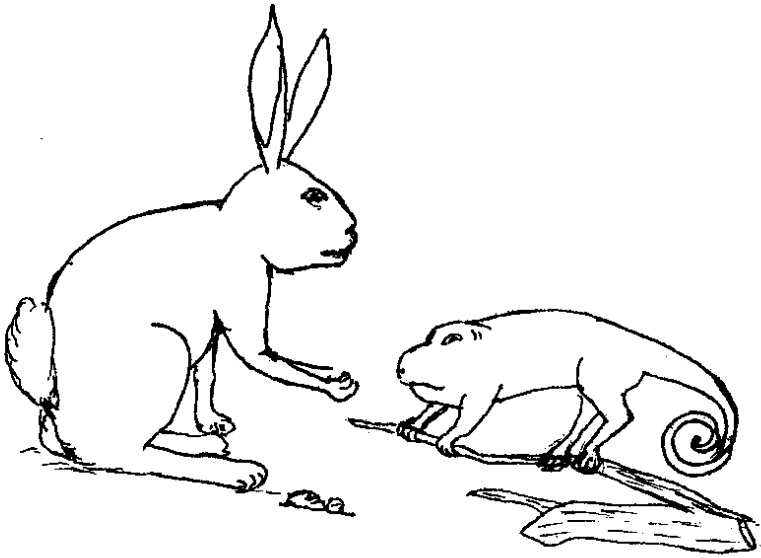
Ó tíichō ganyō nāa abō kpaa gè ē

kú wóná, wónā hrédédē wā la aje.

Ɖga gè ga aje, wóná ē ga ichō.

Ɖga gè ga ichō, wóná ga aje.

Ìngìngóò kpee, yarinyányā kù tá

bū wā.

Yarinyányā ka òlò - oji ne?

Òga de ka de ò.

Òga ka yarinyányā òlò gè chùchùu!

Òlò gè kù abòò brii kòò!

Wóná òlò gè wā mà, òlò gè de

kù bī abòò kòò!

Yarinyányā de chē.

Yarinyányā kū abóó ē gbeyī wóná.

Igbó nīi ó wā má, ó be la anú tū la aje.

Ó de mle gurá, gwéenyá ɔjā yī nū ɔpɔɔpē.

Ɖga í jé ɔkɔ ge ní.

Lemiyé í chī bī ɔ lehi ge ní.

Ɖga chērī wā la aje. Ó ga wólé.

Ó wā gé tá ɔna la ɔnē.

Ó ka aélé gé tá wɔté yī yarinyányā.

Ɖlɔ de ógra yī aá bīya gbáá mē.

Ɖlɔ bī íkréemiyé gé re má áne.

Ɖchī ɔmepa é nyō maje maje.

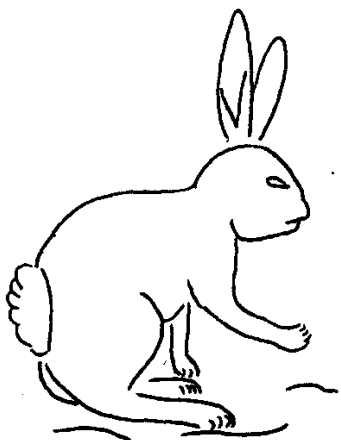
É ga yarinyányā la ɔgā lá.

É lá ɔ gbáá.

É wā gé má ɔ la útu yī ɔchi ɔhá.

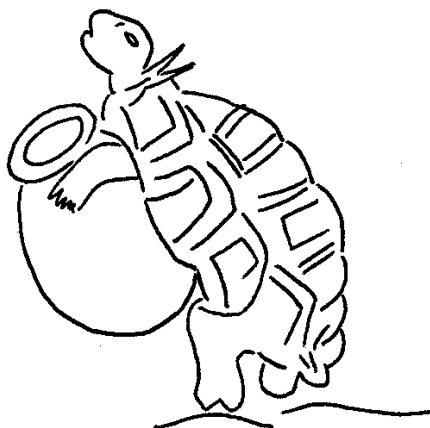
Ɖga ka éle gé kóó la ɔlɔ pápá.

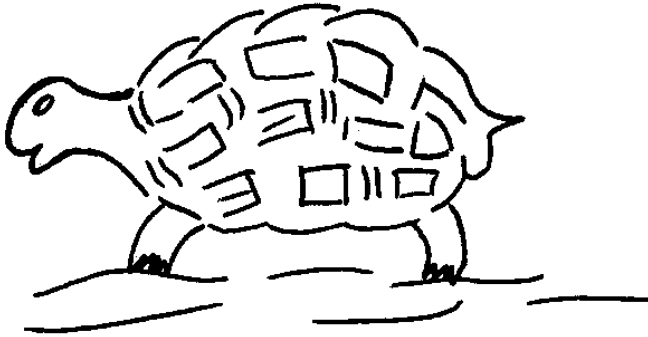

Dga mà ̄ chii,
tà kpúú la ehe tu ̄.

Íchináb̄ de yēhī
wā bá lipú.

Lelā Ojōōjé Ka Āche Ūkpóhe Ólò Í Bī Anú Ní

Íchinábō yá lelā yí iyyēyí iyyēyí tū
āche.

Ó che ikpó ka anólò gé ē yá āche
íbobo.

Ó é hehe ē tū ā che.

Ó ka éle í jéélā ní.

Anólò jéélā bū la ayekū.

Ɖwɔ ɔ́lɔ de lelā ojoōjé de anú ànɛ.

**Ɖlāā ohú nīi anɔ́lɔ gwó wɔlé tū iyī anú
ànɛ.**

**Lelā ɔhá ɔ́lɔ gé gbo, anɔ́lɔ ē gwéɛnya ē tū
la únú yī anú kée.**

Ó ka anɔ́lɔ gé ē de lelā ojoōjé wáá kpó.

Ó ka ɔ́chɔ́che ɔ́lɔ í gé ē má ɔháɔhá ní.

Ó de kpó cháchá tū la lipú yī yēhī.

Ó ka anɔ́lɔ gé ē de gbō iyī anú lōri yī anú.

Ó de aje yá bá ɔ́.

Ó ka abá kpáa nīi anɔ́lɔ gé ē nāa lelā

ojoōjé nūmá gé ē che má?

Ó bla tū ichō yī arī yī nū.

Ó ka ólō hwōhi.

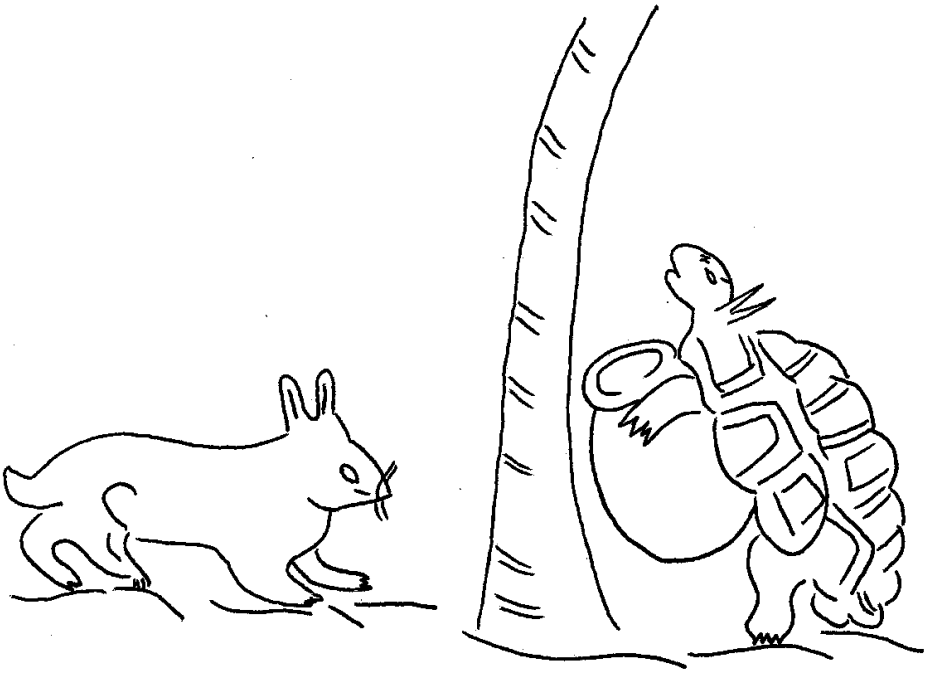
Ó ka anólō gé ē de tréba abóó.

Ó nāa yēhī yī lelā ojóōjé, ó de wā
bá la lipú.

Ó ye gé ē tū ichō.

Ó i tū me ní.

Ó gé chērī la anú, ó ē práa
wā la aje.

Ìngìngwò kpèè òga kú tà bŭ wā.

Ò che ò ikpò ka oji nīi òlò ē yà mà?

Ìchinábò ka anòlò ē yà òjā.

Anòlò ē nāa òjā yī anú che gāa uchò.

Òga mà ò chíi, tà kpúu la ehe tu ò.

Ɖga de ichinábō ka ɔ́lɔ hiichī gbàá.

Ɖlɔ de yēhī wā bá la lipú má, ɔ́lɔ gè ē
tū ichō kaná má.

Ɖlɔ gè de wī, de wā bá la okwihi.

Íchinábō de wī hī lipú, wā bá la
okwihi bēēnē.

Ɖga ka ɔ́lɔ gè tū ichō gɛ.

Ó tū la anú gbaje ga ichō.

Ɖga ka ɔ́lɔ má mɛ?

Ɖga pīya ɔ́jā yī nū.

Íchinábō che aá chíi la ichō má,

ó gberiyá yī lelā ojoóje yī ɔ́ga ɔ́láá.

Ó ka anɔ́lɔ i jé lelā kwéejī mɛ ní.

Lelā yī ojóōjé ɔ́lɔ́ í mǎ́ hṓ la abṓ

yī ɔ́che ūkpóhe ní?

Ó tú hí yēhī lelā ojóōjé chiya

wā́ la aje.

Íchinábṓ de yá́ jōgṓ che abóó́ la uchṓ.

Lelā́ yī́ yeche wáá́ mǎ́ - liwṓ yī́ yenó ne.

Liwṓ yī́ yenó í́ hā́ ɔ́che ūkpóhe ní.

Lelā́ ojóōjé́ chichí í́ jī́ la abṓ yī́ ɔ́che

ūkpóhe ḗ me ní.

A gé́ ka aá́lɔ́́ jé́ káká́, ɔ́há́ hṓ abóó́ kpee

nī́ ɔ́che ɔ́há́ jé́ hí́ awó.

